

Az elfeledett ember. A Nagy Levertség egy új története*

Amity Shlaes: *The forgotten man. A new history of the Great Depression*

Harper Collins, New York, 2007, 464 oldal

Az 1929-es világválság gazdaságpolitikai története az Egyesült Államokban – Hoover és Roosevelt elnökségének története – Amerika útja a világhatalom felé – a gazdaságba beavatkozni nem szándékozó államtól az elfeledett ember sorsát és életszínvonalát befolyásoló, bizalmát eljátszó, de visszanyerni képes, az ország jövedelmeinek egyre nagyobb részét újraosztó hatalomig.¹

A szerző, Amity Shlaes, a Wall Street tekintélyes közírója alapos kutatást végzett a republikánus és a demokrata elnök személyének, munkatársainak és módszereinek értékelésére. Ha nem is ad új vagy mély magyarázatot a tőzsdei csődre és az elhúzódozó válságra, de részletesen leírja, hogyan hatott mindez a közemberre. Vagy még inkább: hogyan alakult át a társadalom közérzete, véleménye, magatartása az idő folyamán. Hiszen az elnök mindig e magányos tömegnek beszél, vagy hallgat. Ahogyan a szerző e történetet 15 részben kibontja, a fejezetek élére mindenütt két adatot állít: a tőzsde indexét és a munkanélküliség rátáját. Az első az üzleti reményt, a második a közember helyzetét mutatja.

Már a bevezető és a tőzsdei csőd kirobbanásának előzményeiről szóló fejezetek sejtetik, hogy a baj nem jön teljesen váratlanul. Ott lappang a háttérben az iparosítás igyekezete (bank, tőzsde, villany, automobil, telefon, rádió) és a nyers önzés (*rugged individualism*) burjánzása mögött. Beárnyékolja Coolidge („a Hallgatag”) elnökségét, lemondásra készíti az 1928. évi elnökjelöltségről a jól szervező és az új technikában járatos, az árvizeket, telefont és mikrofont egyaránt jól kezelő világlátott Hoover javára.²

Az 1921. évi zökkenő után lendületes és biztató növekedés kezdődik, azonban a republikánusok uralma a jó üzletmenet és a majdnem teljes foglalkoztatottság ellenére is sok botrányjal jár. A szabályozatlan tőzsde és a bankok mértéktelen hiteltermelése fokozza a társadalmi feszültségeket. Az uralkodó réteg nem áll szóba mással. Hallgat. Nemcsak gazdag, de látványosan gazdagodik is. Az értelmiség nyugtalan. Már 1927-ben csoportosan rajzik ki, hajókra szállva, új társadalmi és szervezési megoldásokat keresve Franciaországba, Angliába, Németországba. Még Sztálint is meglátogatja az el sem ismert Szovjetunióban. A szocialista és a korporációs megoldások híveinek száma elenyésző. E fejezet inkább személyeket, mintsem eszméket mutat be: az üzleti, igazgatási, szervezési, politikai viták és intézkedések későbbi vezetőit. Nem forrongásról van szó, hanem keresésről és a dolgok kialakult rendje iránti bizalom lassú sorvadásáról.

Ennek ellenére Baleset (*Accident*) címen tárgyalja a tőzsde összeomlását. Pedig nem véletlen. A baj menetrendszerűen érkezik: a már ismert és szokott nyolcéves beruházási

* Kendőzött kifejezés a korabeli társadalom s ugyanakkor a tőkés termelés válságára.

¹ A piacon képződő jövedelmeknek ma több mint 30 százalékát osztják újra.

² Calvin Coolidge a rövid, de botrányos Warren G. Harding alelnökeként kerül pozícióba, amit a szaporodó korrupciós vádak feletti hallgatással tölt el. Így jelölt lehetne. De érzi világának tüntét. Herbert Hoover nyeri el az elnökséget a republikánusoknak. Mindhárom elnök kincstárnoka, azaz „pénzügyminisztere” Andrew W. Mellon.

ciklus felső fordulópontjaként (1921, 1929, 1937). A tőzsde gyanúsán gyors és indokolatlanul mély összeroppanásáért a közvélemény magát a tőzsdét, valamint az áresésre spekulálókat (többek közt a Fed és a tőzsde vezetőit, sőt magát a pénzügyminisztert) tartja felelősnek. Mellont még Hoover elnöksége alatt le is mondatják, és az adóhivatal vizsgálódása élete végéig kíséri. A vezetők jól spekulálnak; saját zsebükre.³ A spekuláció és összeférhetetlenség eleinte nem létező, de később is hiányos törvényi szabályai az egész korra rásütik bélyegüket. Az 1900-as évek óta rohamosan terjedő opciós tőzsdei műveletek lehetővé teszik a tőzsdei árak esésére, tehát az ország gazdasági bukására való spekulációt is. Ehhez még részvényt sem kell vásárolni, elég az ígéret. Mind Hoover, mind Rooseveltt támadja a tőzsde féktelenségét, de csak az utóbbi gondoskodik később a törvényesebb keretekről. (A tőzsde szabályozása ma is az érdek és az erkölcs vitája – ahogy ezt az ismertett műnek a pénzkereskedőket hosszasan mentető érvelése bizonyítja.)

A tőzsde és a piac hirtelen összeomlásának oka

A gazdaság ingadozása a piac kiegyenlítő tendenciáiból ered. Nem a politika a felelős érte. A ciklus hozzáértő kezelése azonban már a vezetők feladata volna.

Az 1920-as években a termelés és a profit majd duplájára nő. A tőzsde indexe ugyanakkor azonban közel négyszeresére ugrik. A bérek növekedése viszont nem éri el a 20 százalékot sem. Nincs lényeges munkanélküliség, de az európai bevándorlók friss seregei áradnak az országba, roppant munkakínálatot és a humántőke nagy tartalmát zúdítva az egyébként is gazdag országokra. Aligha van olyan piac, amely az egyenlőtlen növekedés ilyen aránytalanságait ki tudná egyensúlyozni, még ha ebben segítené is az állam. De a bankok a hitelteremtéssel még ösztönzik is a spekulációt. Amikor aztán a tőzsdei árfolyamcsökkenés első jelei mutatkoznak, Hoover kormánya három nagy hibát követ el:

1. „Sterilizálja” (adómentes állami kötvénnyé váltja át) az európai világháborús jóvátételként érkező aranyat.⁴ Ez kimélyíti a pénzszűkét.

2. Bérrogzítást parancsol a vállalkozókra. De csak állami vállalat kötelezhető veszteséges termelésre – a magánvállalat becsukja üzemét, mert kénytelen rá. Kibontakozik a nagyarányú (25 százalékot is meghaladó) munkanélküliség, ami a kisemberek bankjainak tömeges fizetéseképtelenségét is magával hozza.

3. A farmerek védelme érdekében szigorítja az amúgy is protekcionista vámrendszert. A világ országai hasonló vámemelésekkel válaszolnak, a külkereskedelem majd felére csökken. Ezzel a válság általánossá, világválsággá válik.

A republikánusok mindebbe belebuknak, de a szerző Rooseveltet is hibáztatja. Az elnökök szerinte „növelték, és tartóssá tették a válságot”, mégpedig a pénzvilág elleni intézkedéseikkel. E tézisben van igazság: a tőzsde gyorsabban omlott össze, mint ahogy talpra tudott állni.⁵ És az is igaz, hogy Rooseveltt próbálkozásai az új helyzetekben nem

³ Ezt akkoriban nem tiltotta törvény. Mellon spekulációs nyereségével a Hermitage éppen eladó műtárgyait vásárolta meg, így az adófizetést is elkerüli a tőzsdei csőd egyeseknek jövedelmező éveiben. Jogilag nehezen támadható, de politikailag egyre tarthatatlanabb e helyzet.

⁴ Schumpeter korabeli észrevétele, hogy két-három évvel korábban elvégezve a sterilizációt – ha nem is akadályozta volna meg –, a válság mértékét lényegesen csökkentette volna. Így azonban ugyanaz az intézkedés a már a kitört válságban ellentétesen hatott a ciklusra. Pótlólagos pénzszűkét okozott. Ezzel tovább ösztönözte az összeomlásra spekulálók eljárását. Ugyanis a magasabb banki és tőzsdei körök ténylegesen, ésszerűen és sikeresen a kis bankok tönkretételére és a részvényvagyon erőteljes központosítására törekedtek.

⁵ Csak a második világháború gyógyítja ki. A mély ciklus furcsa torzulásához az ismertetés végén visszatérek.

mindig és nem mindenben hoznak eredményt. Az „elfeledett ember” el is adósodik. A piac a pénz hiánya miatt néhol már a cseregazdaság szintjére esik vissza.⁶

Pedig csak annyi történik, hogy a részvényesek a tőzsdei csőd előtt kétszer-háromszor gazdagabbnak érzik magát a valóságosnál, utána meg jóval szegényebbnek a ténylegesnél. Az ország anyagi vagyona, termelési kapacitása, dolgozóinak tudása és szorgalma ugyanakkora, mint azelőtt. Mi változik attól, hogy a tőzsde feketetábláira más krétajeleket írnak, az újságok meg óbégatnak? A gazdaság szabályozó és mérő műszerét, a pénzt tették tönkre éppen azok, akiknek azt gondjára bízták. Ésszerűen, könnyörtelenül és kegyetlenül. A pénz felfalta önmagát.

De a közérzet inkább a változásoktól, mint a tényleges helyzettől függ. A piac meg nem képes arra, hogy minden helyzetből, amibe résztvevőinek ellentétes érdekei miatt kerül, visszatérjen normális medrébe. A bizalom kényes jószág. Az emberi önbizalmat, vállalkozó kedvet – miután az a virágzó korrupció és a pénzvilág növekvő packázásai és teljes felelőtlensége miatt csorbát szenved – Rooseveltnek a rádióban elhangzó rendszeres beszédei és erkölcsi tartása állítja helyre. „Nincs mitől félnetek, csak magától a félelemtől!” – mondja első beszédében, amikor a szigorú defláció és általános pénzhiány miatt a rohamosan terjedő munkanélküliség állandósulni látszik.

A helyreállítás módja

Roosevelt törvényei eleinte Hoover okosabb intézkedéseinek logikus folytatásai. Csak a munkanélküliség csökkentésére vonatkozó adminisztrációs lépéseire kér és kap kongresszusi felhatalmazást – valamint azonnali dühös támadásokat a konzervatív oldalról. Európai szemmel nézve furcsa olvasni, hogyan szidják az elnököt a szent szabadság védelmében. Zsarnoksággal és kommunista nézetekkel gyanúsítják olyan intézkedésekért, amelyek a civilizált Nyugat-Európában az első világháború előtt is már a jogrendszer alapvető részei. A bérmunka szabályozását és a társadalombiztosítás bevezetését tekintik a zsarnokság előfutárainak. Az alkotmány csak 1936-ban törli el a gyermekmunkát. A választók válasza a vádakra azonban egyértelmű, ahogyan a republikánusok folytonos veresége is. Szeretik Rooseveltet, és többször választják újra.

A helyzet rendezése a munkahelyek újratерemtésének gyorsaságától függ. A munkanélküliség a ciklus mélyén a 25 százalékot is meghaladja. Már Hoover is ösztönösen a kormány által finanszírozott közmunkák növelését szorgalmazza. Mit tehet azonban a kormány, ha költségvetése a nemzeti jövedelem két százalékát sem éri el? Roosevelt következetesen emeli a beruházásokat. De a folyamatos jobboldali támadások miatt második ciklusa végére sem éri el a költségvetés a nemzet jövedelmének 10 százalékát. A helyreállítás ezért oly lassú és nem teljes. Végül, igen ellentmondásos módon, nem a békés munka, hanem az Európában kibontakozó háború és ennek fegyverkezési kereslete hozza a fellendülést. Ez is jól ismert fejlemény: a hosszú Kondratyev-ciklus új világháborúba torkollik.

A könyv rámutat valamire a történetekben, amire elméletileg is fel kell figyelni. A ki-sebb válságokat szabályos szögfüggvényekkel közelíti a tudomány. Így teszi ezt a könyvben többször említett kiváló közgazdász és elnöki tanácsadó, az indexelmélet megalkotója, Irving Fisher is, aki még a csőd után három hónappal is a tőzszeindex gyors helyrebillenését várja.⁷ Azok a szokásos kisebb visszaesések és válságok, amelyek kilengése

⁶ A kétségbeesést teljességét jól jellemzi Schumpeter mondata is, amit az idézett elemzéshez fűz: „A kapitalizmus és civilizációja elpusztulhat, észrevétlenül mássá alakulhat, és erőszakos halál felé tarthat.”

⁷ Csúnyán rá is fizetett erre.

általában nem nagyobb az átlagos növekedés rátájánál valóban viszonylag szimmetrikusan zajlanak le. A nemzeti jövedelem évi növekedése körülbelül ugyanannyi évben átlag alatti, mint amennyiszer átlag fölötti. De a nagy kilengés már torz alakot vehet fel: a pálya aszimmetrikussá válik, alakja és befutásának sebessége ekkor már alapvetően függ a kilengésétől is. Több időt tölt el az átlag alatt, mint fölötte. Nehezebb és több időbe kerül növekedni, mint visszaesni.

Egy pillanattal mielőtt a baj kitört, még nem volt semmi baj – panaszolja Micimackó. S a Nagy Levertség valóban igen hirtelen jött, és soká tartott. Látszólag a nyugodt egyensúlyból vagy legalábbis ennek közvetlen közeléből indult ki.⁸ Ez aztán azzal járt, hogy a tengődés tartama a szokásosnál is sokkalta hosszabb lett. Létrejött az a rossz, alacsonyan fekvő második (szintén csak álságos, nem valódi) egyensúlyi pont, a likviditási csapda, amely Keynesnek annyi problémát okozott. E csapda lényege: ha nem remél elég hasznot, akkor a bank nem ad hitelt, a vállalkozó pedig nem növeli a munkahelyek számát. Érdekek hiányában a piac pocsékul működik.

BródyAndrás

⁸ Az ismertetett könyv is idézi a Harvard-barométert, az akkor ismert legjobb előrejelzési eszközt, amely élénk és megbízható üzletmenetet jelzett.

Bródy András a közgazdaságtudomány doktora, az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének nyugalmazott munkatársa.